

Tarvitsemme keskustelua eri tieteenalojen välillä: luonnontieteilijöiden ja teologien dialogi

Kulttuurikeskus Sofia 9.4.2024.

Alustus 15 min Mikael Fortelius

Hyväntahtoista hyminää, toiveajattelua vai luopumista?

1. Kuten on varmaan käynyt ilmi, kaikki alustajamme täällä ovat samasta keskusteluryhmästä, Luonnontieteilijät ja teologit eli LuTe. Minulla on ollut ilo osallistua silloin tällöin tämän ryhmän tilaisuuksiin ja kuunnella viisaiden ihmisten ajatuksia hyvin erilaisista teemoista kohta kymmenen vuotta. Tulin alunperin tietoiseksi LuTesta kun minut yhdeksän vuotta sitten kutsuttiin puhumaan ryhmän tapaamisessa aiheesta Ihmisen evoluutio. Ajattelin silloin, että olisi hyvä lähestyä aihetta jotenkin niin, että siinä olisi teologian (tai uskonnon) kannalta jokin tarttumapinta. Korostin siksi erityisesti kysymystä moraalifilosofian mahdollisesta evoluutiotaustasta, kysymystä, joka jäi Darwinille ylitsepääsemättömäksi ongelmaksi. Esitin, mm. Frans de Waalia mukaillen, että kristillisen etiikan kaltainen moraalifilosofia pitkälti voitaisiin johtaa nisäkkäiden synnynnäisistä vieteistä, päällimmäisenä hoivavietti. Siteeraan suoraan esityksestäni vuodelta 2015:

”Viime vuosikymmeninä on käynyt ilmi, että aiemmin ihmiselle ainutlaatuisena pidettyjä ilmiöitä esiintyy myös muilla eläinlajeilla, erityisesti lähisukulaisillamme simpansseilla mutta laajemminkin nisäkkäillä, erityisesti älykkäillä ja sosiaalisilla lajeilla kuten norsuilla, valailla ja susilla/koirilla. Tällaisia ilmiöitä ovat ilo ja suru, empatia, ystävyys, ventovieraiden tai jopa toisten lajien yksilöiden auttaminen ja hoivaaminen, tietoisuus kuolemasta — kenties jopa vainajien muistaminen (norsuilla).

Biologian (ja evoluution) kannalta on hyvin todennäköistä, ettei moraali suinkaan ole kulttuurin tuote jota tarvitaan “eläimellisen” käyttäytymisen hillitsemiseksi, vaan päinvastoin nousee suoraan nisäkkäiden perusbiologiasta. Tässä katsannossa se ei ole niinkään uskontojen tuote kuin niiden syy./.../

Minä sanoisin että se perustuu ihmisen evoluutiohistorian muovaamiin, synnynäisiin taipumuksiin.”

Esitystäni seurasi positiivinen keskustelu mutta ei näihin kysymyksiin tietenkään päästy siinä tilanteessa syventymään, eikä niihin tietääkseni ole palattu. Olen muuten sittemmin huomannut, että Paavali Roomalaiskirjeessä esittää samankaltaisen ajatuksen: pakanoilla ei ole lakia, mutta silti he noudattavat sitä koska se on kirjoitettu heidän sydämiinsä. Millä tavoin kirjoitettu? Se onkin tässä kysymykseni.

2. Ylivoimaisesti tärkein kokemukseni eri kulttuurien vuoropuhelusta on kuitenkin luonnontieteiden sisältä, paleontologian ja datalogian välisestä yhteistyöstä, josta minulta on lähes päivittäistä kokemusta parin vuosikymmenen ajalta.

Ensimmäinen vaihe oli kymmenen vuotta kestänyt yhteistyöni Heikki Mannilan kanssa. Alku oli hidasta, ei sen takia, ettemme olisi heti löytäneet yhteisiä kiinnostuksen kohteita, vaan siksi, että näiden kohteiden yhteinen ymmärtäminen sekä paleontologian että tietojenkäsittelytieteen eli datalogian kannalta vei aikaa. Itse asiassa kului pari vuotta ennen kuin pääsimme pitemmälle kuin hyväntahtoisiiin tapaamisiin. Valtaosa tästä ajasta kului käsitteiden avaamiseen ja kääntämiseen toisen alan kielelle mutta siihen liittyi paljon muutakin, tapoja ajatella ja suhtautua, tapoja reagoida ongelmiin. Joku voisi sanoa, että tässä menevät nyt sekaisin tutkimus ja sosiaalinen kanssakäynti, ja se onkin totta. Väittäisin jopa, että jonkinasteinen henkilökohtainen ystävyystyminen on välttämätöntä, jos halutaan päästä todelliseen, molemminpuoliseen ymmärtämiseen.

Sitten kun lopulta päästiin käyntiin syntyi paljon mielenkiintoista ja osin uutta tutkimusta, johon osallistui toistakymmentä ihmistä. Tämä yhteistyö kuitenkin lakastui melko nopeasti kun Heikistä tuli ensin Aalto Yliopiston vararehtori ja vähän myöhemmin Suomen Akatemian pääjohtaja. Tapaamiset kyllä jatkuivat senkin jälkeen mutta Heikin aika ei yksinkertaisesti enää riittänyt enempään.

3. Heikki Mannilan korvaaminen osoittautui hyvin vaikeaksi. Ei siksi, etteikö osaavia nuoria tutkijoita olisi ollut tarjolla vaan siksi, ettei heillä hyvin ymmärrettävistä syistä yksinkertaisesti ollut aikaa, eikä varmaan haluakaan, paneutua työn varsinaiseen sisältöön. Ei mikään ihme, meidän olimme Heikin kanssa käyttäneet siihen pari vuotta!

Kun sitten lopulta löytyi liettualainen postdokki Indrė Žliobaitė Aalto-yliopistosta hän osoittautuikin poikkeusyksilöksi, joka lopulta otti haltuunsa paleontologian käsitteiden lisäksi myös käytännön menetelmät, kaivaustöitä myöten. Tunnen uraltani vain yhden vastaavan tapauksen: akatemiaprofessori Jukka Jernvallin, joka jo opiskelijana onnistui omaksumaan syvällisesti sekä paleontologian että kehitysbiologian. Kummassakin tapauksessa prosessi vaati poikkeuksellisen yksilön vuosikautia jatkuneen, täyspäiväisen työskentelyn. Luulenkin, että todellinen synteesi on mahdollista vain yhden ihmisen aivoissa ja pelkään, että kahden vuoropuhelu jää auttamattomasti puolittiehen.

Ei se vuoropuhelu silti turhaa ole. Indrė, joka on nykyään elämäntieteiden informatiikan tenuroitunut professori Helsingin yliopistossa, on myöhemmin kertonut, ettei hän tullessaan projektiin edes osannut kuvitella, että fossiileilla olisi mitään tekemistä evoluution kanssa. Ja vasta ajan kanssa meille selvisi, että kun datalogi tarkoittaa evoluutiota hän käyttää siitä termiä *concept drift* eli suunnilleen ”käsitteiden ajelehtiminen”. Ei tietenkään luonnossa tapahtuvaa lajien evoluutiota, vaan yhteiskunnan rakenteissa esiintyvää evoluutiota, mutta hyvin pitkälle täysin samasta ilmiöstä on kysymys, sopeutumista myöten.

4. Olen tässä avannut ehkä vähän liikaakin omia kokemuksiani eri alojen vuoropuhelusta mutta halusin tehdä selväksi miten olen tullut siihen käsitykseen, että alojen ja kulttuurien välisessä dialogissa ei päästä kovin pitkälle pelkällä hyväntahtoisella hyminällä. Nuori ystäväni Aura Raulo, monipuolisesti kulttuuriaktiivinen biologi, on keskusteluissa purevasti kritisoinut pinnallisia yrityksiä ”yhdistää” taidetta ja tiedettä. Auran mukaan tyypillinen tulos tällaisesta toiminnasta on joko huonoa taidetta, huonoa tiedettä, tai hyvässä lykyssä kumpaakin. Omat kokemukseni ovat samansuuntaisia. Ei se välttämättä ole erityisen tuomittavaa, mutta ei se myöskään tuo maailmaan mitään kovin arvokasta.

Totta puhuen vierastan teologian ja luonnontieteen yhdistämistä samaan maailmankuvaan, sillä pelkään että synteesi jää parhaimmillaankin vain toiveajatteluksi, myös yhden yksilön aivoissa. Kuuluu esimerkiksi paleontologin, jesuiittapapin ja mystikon Teilhard de Chardinin yritys yhdistää evoluutioteoria omaan käsitykseensä Jumalan tarkoituksiperistä. Hänen synteesisä näyttää jääneen varsin irralliseksi. Ehkä siinä tosiaan on jokin syvälinen viisaus, mutta jos niin on, ei sitä kukaan tunnu vielä löytäneen.

Hauska kotimainen esimerkki tieteen ja uskon välisen synteessin vaikeudesta on Suomen suuren geologin Pentti Eskolan kirja *Maailmankuvaa etsimässä* (1954). Kuusi vuotta myöhemmin hän kirjoitti ystäväilleen Rolf Arnkilille näin:

”Menneitä muistellessa tuntuu siltä, kuin ei olisi juuri muuta tehnytään kuin erehdyksiä ja laiminlyönnejä. Eräitä yleisiä käsitteitä lienee selvinnyt, mutta ne ovat olleet enemmän onnen kuin kyvyn tuotteita. Olen koetellut rakennella maailmankuvaa ja pitänyt siitä esitelmiä. Kun kirjani *Maailmankuvaa etsimässä* oli ilmestynyt ruotsiksi, oli siitä Ruotsin sanomalehdissä arvosteluja, jotkut kehuja, mutta sillä tavoin, että juuri niistä tulin ymmärtämään ajatuksieni hataruuden. Yksi

oli osunut oikeimpaan ja pannut arvostelunsa otsikoksi *Fåfång spaning* (kirjan nimi oli ruotsiksi *På spaning efter en världsbild*). Aikaisemmin ajattelin tätä ”etsimistä” vielä jatkaa, mutta sitten pääsin selville siitä, että on paras jättää ja pysyä lestissään, kivessä. Ja nyt tuntuu sekien olevan turha.” (kirjassa *Perimmäisten kysymysten äärellä*, Arnkil, Sirenius & Eskola, WSOY 1965)

5. Itse ajattelen, että rajojen ylittäminen on kyllä mahdollista mutta vaikeaa ja aikaavievää. Se on myös riskaabelia, koska siinä hyvin todennäköisesti joutuu luopumaan rakkaimmista käsityksistään. Entä jos alankin oikeasti uskoa että kristillinen etiikka todella nousee suoraan ihmisen perusbiologiasta? Tai että ihmisen moraalikäsitystä todella riippuu vain jostakin pyhästä kirjoituksesta? Tai, Lars Janssonia mukaillen, mitä jos millään ei olekaan mitään merkitystä? Tai jos kaikki onkin kauhean tärkeää?

Onko kaikki siis turha, niinkuin Eskola lopulta arveli? Ei välttämättä. Ehkä hyvä lähtökohta vuoropuhelulle voisikin olla juuri tavoitteen saavuttamattomuus? Vähän niinkuin Ratsastaja Lorcan runossa:

Suuri kuu, musta ratsum / laukussani oliiveja / Vaikka tunnen tiet / en saavu koskaan Cordobaan

Tai, erityisesti tässä salissa sovelias ajatus: luulen (ja Isä Ambrosius varmaan korjaa tarvittaessa), että keskeistä ortodoksisessa suhtautumisessa henkisiin pyrkimyksiin on jatkuvan epäonnistumisen hyväksyminen. Kaadumme ja nousemme, kaadumme ja nousemme, aina uudestaan.

Ortodoksisuudesta puheen ollen minusta muuten tuntuu, että itäiseltä kirkolta puuttuu läntisen kirkon ambivalentista menneisyydestä nouseva trauma suhteessa tieteelliseen tutkimukseen. Tiede on yksinkertaisesti erillinen asia, hyvä tai paha, mutta mitään erityistä tarvetta uskonnollisen ja tieteellisen maailmankuvan yhteensovittamiseen en ole ainakaan itse ortodoksisessa maailmassa havainnut.

Oli miten oli, ihmisen aika ja voimat ovat rajalliset, kaikkeen en voi tunkeutua pohjamutia myöten. Ja lopulta hyvällä tahdollakin on jo itsessään suuri arvo – oikein suunnattuna hyväntahtoinen hyminäkin tekee varmasti hyvää.

Epäilen, että monet meistä kokevat luonnontieteen ja teologian vuoropuhelun arvokkaaksi koska se kätkee sisäänsä jotakin aivan muuta kuin pyrkimyksen suuren synteisiin. Pikemminkin meitä yhdistää jonkinlainen tieteen ja uskonnon vastakkainasettelusta johtuva ahdistus, ja tällainen hyväntahtoinen ”vuoropuhelu” tarjoaa sille vaihtoehdon. Eikä tässä katsannossa sitten olekaan mikään suuri ongelma, vaikka sanat ”luonnontiede” ja ”teologia” jäisivätkin merkitykseltään vähän epämääräisiksi. Ja jos sitten matkalla Cordobaan satulalaukusta sattuisikin tipahtamaan jokin lempiajatus ei ehkä sekään lopulta tunnu niin kovin uhkaavalta.